

PÁSZTOR EMIL

Újszerű helyesírási problémák megoldása kézikönyvek segítségével

A magyar helyesírás rendszere és szabályai az 1984-től érvényben levő akadémiai helyesírási szabályzat megjelenése óta nem változtak, de az utóbbi évek három hivatalosnak tekinthető helyesírási kiadványa kétségtelenül gazdagabbá tette ezt a rendszert, elsősorban a friss példaanyaguk révén. Melyik három kiadványra gondolok? 1. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Tizenegyedik (példaanyagában átdolgozott) lenyomat (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 428 oldal); 2. Fábián Pál—Földi Ervin—Hőnyi Ede: *A földrajzi nevek helyesírása* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. 131 oldal); 3. *Magyar helyesírási szótár*. A Magyar Tudományos Akadémia szabályai szerint. Szerk. Deme László, Fábián Pál, Tóth Etelka (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999. 587 oldal).

Most nem e kézikönyvek ismertetése a célom (hiszen ezeket sokan jól ismerik), hanem azt szeretném példákon bemutatni, hogy milyen különösebb helyesírási problémák megoldásában segítenek ezek az új kiadványok, s így miként segítik elő helyesírási rendszerünk gyakorlatias gazdagodását.

Tudjuk, hogy a magyar helyesírás **értelemtükröző** írásrendszer, ám kevesen gondolnak arra, hogy a tárgyi valóságtól függően ugyanazok a földrajzi névelemek többféleképpen írhatók le, és mindegyik változat helyes lehet. A földrajzi nevek helyesírása című könyv Bevezetője alapján vegyük példának a *Homok* községben működő *malom* lehetséges említéseit! Ha közszavas módon utalok rá, akkor kis kezdőbetűvel írom: *(a) homoki malom*. Lehet, hogy ugyanennek a Homok helységben található létesítménynek intézményszerűen használt neve van, s akkor ezt a *Keleti pályaudvar*, *Ugocsa mozi* stb. írásmódjának mintájára a jelzői tagjában nagybetűvel kell kezdenem: *(a) Homoki malom*. Ez az írásmód érvényesülhet akkor is, ha az alakulat névátvitellel egy község vagy város határában fekvő területet, vagyis egy határrészt jelölve földrajzi névvé válik. E szókapcsolat *malom* eleme bizonyos esetekben nagy kezdőbetűs is lehet, amikor például a *homoki malom* kifejezés egy csárdát, tehát intézményszerű létesítményt jelölő földrajzi megjelölésnek az előtagja; az írásmód ebben az esetben: *Homoki Malom csárda*. Egy negyedik fajta írásmódot kell alkalmaznunk, ha a szóban forgó malom egy *Homoki* nevű személy tulajdona, ebben az esetben kötőjellel írjuk: *Homoki-malom*. Persze

az is előfordulhat, hogy többről van szó, mint egy malomról, mert helység-résznévként vele együtt az egész környezetére is gondolunk; ilyenkor nagy kezdőbetű és szoros egybeírás a helyénvaló: *Homokimalom*.

Nekem mindezzel kapcsolatban a *címek* helyesírása is eszembe jut. Ha a szóban forgó malomnak van egy *Homoki Malom* című időszakos lapja, annak a címében a különírást kell érvényesíteni, és természetesen a cím mindkét szavát nagy kezdőbetűvel írjuk.

Sokan túlzott aprólékosságnak tekintik azt, hogy az egybeírt *Margitsziget* és *Gellérthegy* írásforma mellett — amelyeket a régi helyesírási szabályzatok két megtanulandó kivételként kezeltek — mai helyesírásunk megengedi a kötőjeles írásukat is. Nos, a mai kétféle írásmód azon alapul, hogy városrészeket vagy pedig természetföldrajzi alakulatokat jelölünk-e. A helységrészek összetett nevét szorosan egybeírjuk: *Belváros, Ferencváros, Békásmegyer, Hűvösvölgy, Óbuda, Angyalföld, Kispest, Margitsziget, Csillaghegy, Gellérthegy* stb. A helységrészjelletet hangsúlyozzuk például egy ilyen mondatban: *Budapestnek sokaktól látogatott városrésze a Margitsziget és a Gellérthegy*. (A bel- és külterületi helységrészek többtagú nevét ugyanúgy egybeírjuk, mint az egész helységek többtagú nevét: *Budapest, Hódmezővásárhely, Törökszentmiklós* stb.) Ezzel szemben a *természeti világ* részeinek tekintett szigetek, hegyek, völgyek, rétek, patakok, tengerek stb. összetett nevét hagyományosan kötőjellel írjuk. Így kell eljárunk például a következő mondatban: *Közismert sziget Budapesten az Óbudai-sziget és a Margit-sziget; közismert hegy a Sváb-hegy és a Gellért-hegy*.

Az írásmódban nagyon fontos az elvszerűség, a pontos értelemtükrözésre való törekvés, mert csupán annak is, hogy milyen kezdőbetűt használunk, vagy mit írunk külön, egybe, esetleg kötőjellel — nem elhanyagolható információs értéke van. Beszédünkben egyformán hangzik a *sáros patak*, a *Sáros-patak* és a *Sárospatak* megjelölés, de mind a három más értelmet tükröz: az első csak alkalmi jelölése egy vízfolyásnak; a második egy pataknak, a harmadik egy városnak az állandósult neve.

Sokszor csak úgy állapíthatjuk meg két szó kapcsolatának a helyes írásmódját, ha először pontosan tisztázzuk a szókapcsolat értelmi (és érzelmi) tartalmát. Gondolatban utazzunk most Arany János szülővárosába, Nagyszalontára! A hajdúk ottani várának maradványaként áll Nagyszalontán a város közepén egy különleges őrtorony, amelyben 1899 óta az Arany János Emlékmúzeum van elhelyezve. Az 1636 táján épült őrtorony teteje 1658-ban leégett, s attól kezdve századokon át csonkán meredt az ég felé. Petőfi is ilyen állapotában rajzolta le ezt a tornyot, amikor 1847 nyarán Arany János vendége volt. Csak az 1899. évi restaurálásakor fedték be a tornyot hegyes

sisaktetővel. Nos, ezt a különleges építményt, amelynek a beszédben hangzó neve évszázadok óta „csonka torony”, az írásunkban milyen formában emlegethetjük? Négy változat kínálkozik elfogadásra: 1. *csonka torony*, 2. *Csonka torony*, 3. *Csonka-torony*, 4. *Csonkatorony*.

A nagyszalontai öreg toronyra közsői használatban nyilván az első változatot kell alkalmaznunk, például egy ilyen mondatban: *Nagyszalonta városnak Petőfi ottjártakor nevezetes építménye volt egy csonka torony*. A Magyar helyesírási szótárban is ezt a közsői, különírt alakot találjuk. Más a helyzet azonban a tulajdonnévi használat esetén. Erről A földrajzi nevek helyesírása című kézikönyv 3.28. pontjában a következőket olvassuk: „A közsői előtagot tartalmazó földrajzi megjelöléseket nagy kezdőbetűvel, a különírt utótagot kis kezdőbetűvel írjuk: *Cseszneki vár, Csonka torony*. . . stb.” Ez a szabálypont persze nincs tekintettel a nagyszalontai különleges toronyra, amely ma már *nem csonka*, csak a nevében van utalás az egykori csonkaságára. A tétősisak rátételével új helyzet állt elő, s nyelvi szempontból nézve itt van az az eset, amikor két szó kapcsolatának jelentése több vagy más, mint a tagok jelentésének összege. Erre az esetre vonatkozik az AkH. 107. b) pontja, amely így szól: „A minőségjelzős összetételeket egybeírjuk. Ezek tagjainak együttes jelentése más, mint az előtag és az utótag jelentésének összege: *gyorsvonat* (vonatfajta), *hidegvérű* (= nyugodt), *melegágy* (a kertészetben), *kispárna* (párnafajta), *söröspohár* (= sörnek való pohár), *forgószél* (szélfajta), *holtág* (folyóé) stb.” Bár tulajdonnévi példát nem idéz ez a szabályzati pont, szerintem nyilvánvaló, hogy a nagyszalontai Arany-múzeumnak helyet adó torony mai nevét is egybe kell írunk: *Csonkatorony*. (A kötőjeles megoldás nem fogadható el, hiszen nem egy *Csonka* nevű személyről kapta nevét ez a torony.)

Az AkH. tizenegyedik kiadásának 187. pontja a tizenegyedik lenyomatban kibővült az előző lenyomatokhoz képest azzal, hogy az intézményneveknek ez a szabálya az alapítványok és a pártok nevének írására is vonatkozik. A szabály példatárából ugyan kimaradt a *Magyar Szocialista Munkáspárt*, de ez nem mond ellent a szöveg említett kibővítésének. Más pártnevet talán csak azért nem vettek föl helyette, hogy a jelenlegi pártok valamelyikének a kiemelése miatt ne érhesse a helyesírási szabályzatot a politikai befolyásoltság vádja. Ha fellapozzuk a Magyar helyesírási szótárban a *párt* szócikkének bokrát, abban nagy kezdőbetűs intézménynévként a XIX. századi *Határozati Párt* példáját találjuk, valamint a nem hivatalos nevükön kis kezdőbetűs pártoknak egész sorát: *békepárt, centumpárt, kormánypárt, köztársaságpárt, munkáspárt* stb. (Itt jegyzem meg, hogy ez a máig legrészletesebb helyesírási szótárunk elvből nem vette föl anyagába ma élő személyek nevét, még olyan

nagyon ismert közéleti személyiségeket sem, akiknek a nevében nem a mai kiejtés szerinti, hanem a hagyományos írásmód érvényesül: *Csoóri Sándor*, *Göncz Árpád* stb.) Az alapítványok névírásáról az *alapítvány* szócikk bokrában találunk kellő számú példát. Ez a szótár a tulajdonneveknek egy eddig figyelembe sem vett típusára is felhívja a figyelmet: *nemzeti ereklyéink* nevét is nagy kezdőbetűkkel illik írunk (*Szent Jobb*, *Szent Korona*).

A még 1988-ban megjelent Helyesírási kézisztárban előfordult néhány sajtóhiba, de ezeknek száma a mintegy 130 000 szó és szóalak közt elenyésző volt. Csak egyet említek ezek közül. A *Kárpát-medence* szócikkében a beljebb nyomtatott *kárpát-medencei* szóalak — így, kis *k*-val írva — sokakat megtévesztett, hiszen a *Kárpát* vagy *Kárpátok* hegységnevének ugyanúgy tulajdonnév, mint az *Alpok* vagy a *Mátra* hegység neve, s ezek nem lehetnek kis kezdőbetűsek. (Kölcsey közismert mondatában is csak nagy kezdőbetűsen van értelme a *Kárpát* szónak: „Őseinket felhozád *Kárpát* szent bércére...”) Az AkH. 176. b) pontja szerint a *János-dűlői*, *Csepel-szigeti*, *Duna-parti*, *Balaton-felvidéki*, *Kab-hegyi* stb. *-i* képzős melléknévi alakulatokban is meg kell tartanunk a tulajdonnévi előtag nagy kezdőbetűjét, tehát nyilván eszerint írandó a *Kárpát-medencei* alak is. Fokozta az író-olvasó közönség körében a bizonytalanságot e tekintetben, hogy az AkH. szótári részéből 1994-ig hiányzott a *Kárpát-medence* és a *Kárpát-medencei* szókapcsolat; ezeket csak a tizenegyedik kiadás tizenegyedik (példaanyagában átdolgozott) lenyomatában pótolták. Természetesen bekerült ez a két szókapcsolat a legújabban megjelent Magyar helyesírási szótárba is — immár hibátlanul nyomtatva.

Ez az új szótár mintegy 140 000 szót és szókapcsolatot tartalmaz ábécérendben. A könyv eddigi tanulmányozása és használata során csak egyetlen vitatható adatot találtam benne. Az *Európai Unió* melléknévi alakját így közli a szótár: *Európai Unió-beli* (vagyis nagy kezdőbetűkkel és kötőjellel). Szerintem ez ellentétben áll az AkH.-nak az intézménynevekről szóló 187. pontjával, melyben a következőt olvashatjuk: „Az *-i* (néha *-beli*) képzős származékokban a tulajdonnévi vagy az azzal egyenértékű tag(ok) nagy kezdőbetűjét megtartjuk, a köznévi elem(ek)et pedig kisbetűvel kezdve írjuk.” Az említett *-beli* képzős alak helyesírásában a 187. szabályzati pont idézett mondatának a második felét kellene alkalmazni, vagyis a kis kezdőbetűs megoldást. Az AkH. 187. pontja példatárának első sorában a *Honvédelmi Minisztérium* áll, és mellette ennek a melléknévi alakja: *honvédelmi minisztériumi*. Nos, ez az utóbbi kis kezdőbetűkkel íratik. Ennek a mintájára — szintén kis kezdőbetűkkel — az *európai unióbeli* volna a helyesen írt melléknévi alak. Ezt a véleményemet erősíti meg az AkH. szótári része, ahol az *Európai Unió* szócikkében kis kezdőbetűkkel található az *európai unióbeli* szókapcsolat. (A

nagy kezdőbetűket csak a rövidítéses *EU-beli* alakban használhatjuk.) Az *Amerikai Egyesült Államok* szócikkében is végig kis kezdőbetűs a melléknévi szókapcsolat: *amerikai egyesült államokbeli*. (Ezt a helyes alakot közli az AkH. szótári része és az új önálló szótár.) Az *európai unióbeli*-nek kis kezdőbetűs írása mellett szól továbbá az is, hogy az új szótárnak az *Európai Unió*-t követő szócikkében az *európai uniós tagság* is minden szavában kis kezdőbetűs. Ugyanebben a szótárban az *Európai Parlament* intézménynév melléknévi alakját szintén kis kezdőbetűsen látjuk írva: *európai parlamenti*.

Aligha kerülhető el, hogy egy 140 000 adatot tartalmazó szótárba bele ne kerüljön néhány sajtóhiba. Az ilyenekre vonatkozik a Magyar helyesírási szótár bevezetőjének végén a következő figyelmeztetés: „...szótárunk A magyar helyesírás szabályai 1984. évi 11. kiadásának szójegyzékét — külön jelzés nélkül — teljes egészében átvette; eltérés a szabályzati szójegyzék és szótárunk adatai között elvileg nincs, nem lehet. (Ha mégis akadna eltérő alak, az sajtóhiba.)”

Egri vonatkozású újdonság a Magyar helyesírási szótárban, hogy a hagyományosan *s* betűs *Esterházy* név szócikke kiegészült az *sz* betűs ellenpéldával: „*Esterházy, az Esterházyak; Esterházy-kastély; de: Eszterházy Károly (volt egri érsek)*”. Az utóbbi adatot annyiban kell pontosítanunk, hogy az egri Líceum építtetője és az egri főiskolának 1990-től a névadója nem érsek, hanem püspök volt, még az egri érsekség megalakulása előtt (a XVIII. század második felében).

Végül arra hívom fel olvasóim figyelmét, hogy néhány közismert idegen eredetű szót ma már a magyar kiejtés szerint írunk. Az *y*-os végű *hobby, lobby, party* főnévből így lett *i* betűvel írandó *hobbi, lobbí, parti*. A korábbi *disco, image* írásképet is a magyaros *diszkó* és az *imázs* alak váltotta fel. Persze nem nyitunk utat az olyan, nagyon idegennek érzett szavak magyaros írásának, amilyen például a *lady, a bestseller* és a *show*.

Akármennyire ismerjük helyesírási rendszerünket, az említett legújabb helyesírási kiadványokat érdemes alaposan megismernünk, sőt mindig fel is lapoznunk, amikor kétségünk támad valaminek a helyes írásmódját illetően.